

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ  
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

# Παιδιά και Παιδεία

(Σωκράτης - Πλάτων - Ἀριστοτέλης)

ΑΘΗΝΑΙ  
1956

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π  
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ  
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

# Παιδιά και Παιδεία

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π  
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ

# Παιδιά και Παιδεία

(Σωκράτης - Πλάτων - Ἀριστοτέλης)

ΑΘΗΝΑΙ  
1956

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π  
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ  
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ  
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς τὴν Ἐπιστ. Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφ. Σχολῆς  
Πανεπιστ. Ἀθηνῶν 1955 - 1956. Ἀφιέρωμα εἰς Γεώργιον Χατζιδάκι.

Ε.Υ.Δ. τῆς Κ.τ.Π.  
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
Είσαγωγή. Ὁ παῖζων Σωκράτης. Ἡ ἀδελφὴ τῆς σπουδῆς παιδιὰ . . .	9
Α'. Οὐσία τῆς παιδιᾶς . . . . .	13
Β'. Ἀρχὴ τῆς παιδιᾶς. Ὁ παιδικὸς καὶ παιδευτικὸς - ἀνθρωπιστικὸς χαρακτήρ παιδιᾶς καὶ παιδείας κατὰ τοὺς «Νόμους» τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸν Ἀριστοτέλη . . . . .	22
Γ'. Ἡ παιδεύουσα παιδιὰ κατὰ τὴν «Πολιτείαν» τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς πλατωνικῆς κοσμοθεωρίας . . . . .	26
Δ'. Ἡ παιδιὰ ὡς παιδαγωγικὸν ἐν εἰδικωτέρῳ ἐννοίᾳ μέσον. Ἡ διδακτικὴ ἀρχὴ τοῦ «μετὰ παιδιᾶς καὶ ἡδονῆς μανθάνειν» παρὰ Πλάτωνι . . . . .	28
Ε'. Παιδιὰ, παίζειν καὶ παίγνιον ἔξω καὶ πέραν τῆς παιδικῆς περιοχῆς. Παιδιὰ - σπουδή. Ἐννοιολογικὴ καὶ γλωσσικὴ ἔρευνα . . . . .	33
I. Ἡ περὶ τὴν ἡδονὴν ἐν τῇ παιδιᾷ μεσότης κατ' Ἀριστοτέλη . . .	34
II. Ἀπλούστεραι μορφαὶ τοῦ παίζειν . . . . .	35
α) Τὸ ἀπλῶς «παίζειν» . . . . .	35
β) Τὸ «ἐν λόγοις παίζειν» . . . . .	36
III. Ἡ ἀντιθετικὴ σχέσις: παιδιὰ - σπουδή. Γελοῖον - σπουδαῖον . . .	38
α) Παρὰ Πλάτωνι . . . . .	38
β) Παρ' Ἀριστοτέλει . . . . .	41
Ϛ'. Ἐναλλαγὴ καὶ ἀδέλφωσις παιδιᾶς καὶ σπουδῆς. Ἀνώτεραι μορφαὶ παιδιᾶς. Ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία καὶ ποίησις τῆς παιδιᾶς . . . .	44
α) Ἡ περὶ τὰς Μούσας παιδιὰ καὶ παιδεία. Χορεία. Συμπόσια. «Ἡ ἐν οἴνῳ συνουσία» . . . . .	47
β) Ἡ παιδεύουσα παιδιὰ τῶν «Νόμων» ὡς μιμητικὴ παιδιὰ . . . . .	51
γ) Ἐορταστικαὶ μάχαι, πολεμικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ παιδιαί. Ἀγωνιστικαὶ παιδιαί. Ἡ παιδιὰ ὡς ἐπανόρθωσις τῆς παιδείας . . . . .	56
δ) Ἡ «παγκάλῃ παιδιᾷ» τοῦ γραπτοῦ λόγου. Συγγραμματα. Νομοθεσία . . . . .	58
ε) Ἡ πλατωνικὴ ποίησις τοῦ ἀνθρώπου - παιγνίου. Ὁ «ἄξιος μακαρίου σπουδῆς» Θεὸς . . . . .	62

Παιδιά και Παιδεία.

Spiel und Paideia.

INHALTSVERZEICHNIS

	<i>Seite</i>
Einleitung. Sokrates ludens. Παιδιά als Schwester der σπουδή . . .	9
A'. Wesen des Spiels . . . . .	13
B'. Ursprung des Spiels. Der kindliche und erzieherisch-humanistische Charakter der παιδιά und der παιδεία nach Platons «Gesetzen» und Aristoteles . . . . .	22
Γ'. Die παιδεύουσα παιδιά nach Platons «Staat» und im Rahmen der platonischen Weltanschauung . . . . .	26
Δ'. Spiel als pädagogisches Mittel im engeren Sinne. Das didaktische Prinzip : «spielend und mit Lust lernen» bei Platon . . .	28
Ε'. Παιδιά und παίζειν ausserhalb der Jugendzeit. Spiel und Ernst. Begriffliche und sprachliche Untersuchung . . . . .	33
I. Die μεσότης der Lust im Spiel bei Aristoteles . . . . .	34
II. Einfache Spielformen . . . . .	35
α) Das blosse Spielen . . . . .	35
β) Spielen in der Rede . . . . .	36
III. Der Gegensatz : Spiel - Ernst. Lachen - Ernstsein . . . . .	38
α) Bei Platon . . . . .	38
β) Bei Aristoteles . . . . .	41
Ϛ'. Wechsel und Verbrüderung von παιδιά und σπουδή. Höhere Spielformen. Die platonische Philosophie und Dichtung der παιδιά . . . . .	44
α) Παιδιά und παιδεία im Musischen. Χορεία. Symposien. Weingenuss und Trinkgemeinschaft . . . . .	47
β) Die παιδεύουσα παιδιά der «Gesetze» als mimetisches Spiel . . . . .	51
γ) Festliche Scheinkämpfe. Religiöse Spiele und agonale Wettkämpfe. Παιδιά als ἐπανόρθωσις (Wiederherstellung) der παιδεία und als Mittel zur Erneuerung der Kultur . . . . .	56
δ) Die παγκάλη παιδιά der schriftlichen Rede. Schriften. Schriftliche Gesetzgebung . . . . .	58
ε) Das menschliche Leben als Spiel. Der Mensch als Spielzeug Gottes. Der Ernst Gottes! . . . . .	62

E.Γ.Δ. Κ.Τ.Π.  
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

## I N H A L T S A N G A B E

Thema der Arbeit «*Παιδιά και Παιδεία*» von Prof. K. J. Vourveris ist die *παιδιά* in ihrem Verhältnis zur *παιδεία*, wie es Sokrates erlebt hat und Platon und Aristoteles als kulturphilosophisches Problem in ihren Schriften gestellt und behandelt haben. Anders ausgedrückt: der Beitrag des Spieles und des spielerischen Elementes des Lebens zur *Paideia*, d.h. zur Kultur als Formung des Menschen zum Menschen.

In der Einleitung (S. 9–12) wird Sokrates ludens als historische Gestalt skizziert, die in sich beides, *παιδιά* und *παιδεία*, vereinigt und verkörpert. Die Arbeit gliedert sich in 6 Kapitel mit folgendem Inhalt: Im grundlegenden ersten Kapitel (S. 13–22) wird das Wesen der *παιδιά* nach Platon und Aristoteles (mit Betonung der Momente, wo Aristoteles von Platon abweicht) untersucht. *Παιδιά* ist eine *ἡδεῖα ἐνέργεια*, an und für sich *αἰρετή*, die sich durch freie Bewegung des Körpers und der Stimme äussert; sie ist keine «Aufgabe», und findet während einer Unterbrechung der gewöhnlichen Tätigkeit des Berufs (*ἀσχολία*) statt; sie stellt sich keinen nützlichen Zweck, wird aber immer von einem Lustgefühl, von Reiz und *χάρις* begleitet; sie ist stets mit einer *αὐτάρκης καὶ ἀβλαβῆς ἡδονῆ* verbunden. Inhalt des zweiten Kapitels (S. 22–26) ist der psychologische Ursprung (*ἀρχή*) des Spieles, sowie der kindliche und erzieherisch-humanistische Charakter der *παιδιά* und der *παιδεία* nach Platons «Gesetzen» und Aristoteles' «Politik» und «Nikom. Ethik». Die ursprüngliche Spielform ist die kindliche; und gerade in ihr meldet sich die innere Verwandtschaft des Spiels mit der Menschenformung, die in der gemeinsamen etymologischen Abstammung der Worte *παιδιά* und *παιδεία* von *παῖς* zum Vorschein kommt. Dies drückt aus und bedeutet das gemeinsame Wurzeln der *παιδιά* und der *παιδεία* in dem vor= und a-logischen, instinkt= und triebhaften, sentimentalen Boden des kindlich-menschlichen Lebens. Im dritten Kapitel (S. 26–28) werden Platons Ansichten über die *παιδεύουσα παιδιά* im Rahmen der platonischen Weltanschauung, besonders nach dem «Staat», geschildert. Gegenstand des vierten Kapitels (S. 28–33) ist das Spiel, als pädagogisches Mittel im engeren Sinne, und das didaktische Prinzip: «spielend und mit Lust lernen» bei Platon. Es folgt im fünften Kapitel (S. 33–44) die Behandlung der *παιδιά* als Lebensinhalt ausserhalb der Jugendzeit, auf Grund einer einge-

henden Interpretation des Textes und einer speziellen begrifflichen und sprachlichen Untersuchung (mit Anregungen zur Erweiterung der Untersuchung). Teilabschnitte dieses Kapitels : I. Der Begriff der μεσότης der Lust im Spiel bei Aristoteles (S. 34 – 35). II. Einfache Spielformen (S. 35 – 38) : a) das bloße Spielen, b) das Spielen in der Rede (ἐν λόγοις παίζειν). III. Der herkömmliche Gegensatz : Spiel - Ernst, Lachen - Ernstsein (S. 38 – 44) : a) bei Platon, b) bei Aristoteles. Das letzte sechste Kapitel (S. 44 – 64) stellt die höheren Spielformen dar und versucht, die platonische Philosophie und Dichtung der παιδιὰ zu schildern. Einleitend wird herausgestellt, dass bei Platon alle drei Formen des Verhältnisses Spiel - Ernst vorkommen : a) Die Form des Gegensatzes, die im vorigen Abschnitt behandelt worden ist. b) Die Form des Wechsels «entweder-oder» : «εἴτε παίζοντα εἴτε σπουδάζοντα ἐννοεῖν δεῖ τὰ τοιαῦτα» (Gesetze A 636 c, vgl. 644 d). c) Die Form des Hand-in-Hand-Gehens von Spiel und Ernst, von παιδιὰ und σπουδή. Aristoteles' Ansicht über das Verhältnis Ernst - Spiel deckt sich mit der ersten Auffassung, der des Gegensatzes des Spieles zum Ernst. Nun die Formen der παιδεύουσα und σώφρων παιδιὰ nach Platon : a) Παιδιὰ und παιδεία im Musischen. Χορεία. Symposien. Weingenuß und Trinkgemeinschaft. (S. 47 – 51). b) Die παιδεύουσα παιδιὰ der «Gesetze» als mimetisches Spiel (S. 51 – 55). c) Ἐορταστικαὶ μάχαι und Scheinkämpfe, religiöse Spiele und agonale Wettkämpfe. Festliche Kultur. Die παιδιὰ als ἐπανόρθωσις (Wiederherstellung) der παιδεία und Mittel zur Verschönerung und Erneuerung der Kultur (S. 56 – 58). d) Die παγκάλῃ παιδιὰ der schriftlichen Rede (im Dialog «Phaedros»). Die Schriften. Schriftliche Gesetzgebung (S. 58 – 62). e) Das menschliche Leben als Spiel. Mensch als Spielzeug Gottes. Der Ernst Gottes ! Die höchste Form des Spiels, sowie die höchste Form der Paideia, die nur im Friedenszustand möglich sind, begegnen sich nach dem platonischen Spielmythos am Fusse des göttlichen Thronos (S. 62 – 64).



## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

### Ο ΠΑΙΖΩΝ ΣΩΚΡΑΤΗΣ. Η ΑΔΕΛΦΗ ΤΗΣ ΣΠΟΥΔΗΣ ΠΑΙΔΙΑ

Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματά» του<sup>1</sup> μᾶς παραδίδει, ὅτι ὁ Σωκράτης, ὡσάντις καλούμενος<sup>2</sup> προσήρχετο εἰς δεῖπνον, τρώγων καὶ πίνων μετὰ μέτρου, κατώρθωνε πολὺ εὐκόλα νὰ προφυλαχθῆ ἀπὸ τὸ «ὑπὲρ τὸν κόρον ἐμπίπλασθαι». Ἐκείνους δὲ ἐκ τῶν συνδαιτυμόνων, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον ἐγκράτειαν γαστροῦ καὶ δύναμιν αὐτοκυριαρχίας, συνεβούλευεν ὁ Σωκράτης νὰ ἀποφεύγουν τοὺς ἐν τῷ προκειμένῳ πειρασμούς, ἤτοι τὰ δελεαστικά καὶ προκλητικά ἐκεῖνα ὀρεκτικά, τὰ ὅποια παρασύρουν τὸν ἄνθρωπον νὰ τρώγῃ, ἐνῶ δὲν πεινᾷ, καὶ νὰ πίνη, ἐνῶ δὲν διψᾷ: «τὰ πείθοντα μὴ πεινῶντας ἐσθίειν μηδὲ διψῶντας πίνειν». Τὴν σοβαρὰν αὐτὴν συμβουλήν ἐκαρύκευεν ὁ Διδάσκαλος καὶ μὲ ἐν ἄστεϊον ἀνέκδοτον, «ἐπισκώπτων», δηλαδὴ μὲ τὴν γνωστὴν εὐτραπελίαν τοῦ διηγούμενος καὶ ἐρμηνεύων τὸ πάθημα τῶν συντρόφων τοῦ Ὀδυσσεῶς, τοὺς ὁποίους ἡ Κίρκη μετεμόρφωσεν εἰς χοίρους. Τὰ μέσα τῆς μεταμορφώσεως δὲν ἦσαν κατὰ τὴν φιλοπαίγμονα σωκρατικὴν ἐρμηνείαν βότανα ἢ φάρμακα τῆς μαγίσεως, ἀλλὰ διάφορα ὀρεκτικά, μὲ τὰ ὅποια ἡ Κίρκη τοὺς ἐδείπνιζε. Τὸν Ὀδυσσεῶα ἔσωσεν ἀπὸ τὸ πάθημα ἡ ἐγκράτειά του καὶ ἡ συναφῆς συμβουλή τοῦ Ἑρμοῦ. «Τοιαῦτα (ὁ Σωκράτης) περὶ τούτων ἐπαιζεν ἅμα σπουδάζων»<sup>3</sup>, προσθέτει εἰς τὸ τέλος τῆς ἀφηγήσεως ὁ Ξενοφῶν.

Τὸ «ἐπισκώπτειν» τοῦτο καὶ «παίζειν», δι' ὧν ὁ Σωκράτης συχνάκις

1. I, 3, 7 - 8.

2. Περὶ. Πλάτ. Συμπ. 217 c κ.έ. 220 a, Πολιτ. Δ 426 a.

3. Ξεν. Ἀπομν. I, 3, 8. Περὶ. Κύρ. Παιδ. VI, 1, 6: «ἐπαιζον σπουδῆ» καὶ αὐτ. VIII, 3, 47.

ἐπλαισίωνε τὰ σοβαρὰ καὶ σπουδαῖα διδάγματα του, ἐξαίρει καὶ ἀλλαχοῦ ὁ Ξενοφῶν : «(ὁ Σωκράτης) παίζων οὐδὲν ἤτιον ἢ σπουδάζων ἐλυσιτέλει τοῖς συνδιατρίβουσιν»<sup>1</sup>.

Ἄλλ', ἂν ἡ σωκρατικὴ αὕτη παιδιὰ ἦτο διὰ τὸν Ξενοφῶντα καὶ ἄλλους Σωκρατικούς ἀπλῆ πλευρὰ τῆς προσωπικότητος τοῦ Διδασκάλου καὶ συνήθης μορφή τῆς διαγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας του, διὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν πλατωνικὸν κόσμον εἶναι κεντρικὸν βίωμα τοῦ σωκρατικοῦ «συνεῖναι», εἶναι μία ἀπὸ τὰς ἰσχυροτέρας λαβὰς διὰ τὴν σύλληψιν καὶ κατανόησιν τῆς ψυχικῆς ἐκείνης δυνάμεως, εἰς ἣν ὀφείλεται ἡ ἀπὸ τοῦ Σωκράτους γέννησις τοῦ Πλάτωνος. Ἐν δὲ τῇ πνευματικῇ πορείᾳ τοῦ νεωτέρου μελετητοῦ ἀπὸ τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν ὑπάρχει ἄλλη δεξιότερα ὁδηγία παρὰ ἡ διὰ τοῦ μίτου τῶν ἐννοιῶν τῆς «παιδιᾶς», τῆς «σπουδῆς» καὶ τῆς «παιδείας», τῶν ὁποίων νόημα, πρὸς ἀλλήλας συσχετίσις καὶ ἐναλλαγὴ ἐμφανίζονται μὲ πρωτεῖκὴν αὐτόχρομα ποικιλίαν εἰς τὸν λόγον καὶ βίον τῆς ἀνωτέρω φιλοσοφικῆς τριάδος.

Τὴν ἀνίχνευσιν ταύτην τῆς οὐσίας καὶ τῆς συσχετίσεως παιδιᾶς καὶ παιδείας ἐπιχειροῦμεν διὰ τῆς παρουσίας πραγματείας, κινούμενοι ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ φιλολογικοῦ<sup>2</sup> χαρακτῆρος αὐτῆς καὶ ἔχοντες ἐπίγνωσιν τῶν δυσχερειῶν τοῦ προβλήματος, ὅπερ παρεμπιπτόντως μόνον καὶ ἄλλους καὶ ἡμᾶς μέχρι τοῦδε εἶχεν ἀπασχολήσει<sup>3</sup>.

\*  
\* \*

Παιδιά καὶ παιδεία εἶναι ὄχι μόνον λέξεις ἑτυμολογικῶς συγγενεῖς, ἀλλὰ καὶ ἐννοιαὶ στενώτατα πρὸς ἀλλήλας συνδεόμεναι.

1. Ἀπομν. IV, 1, 1. Πρβλ. III, 11, 16. IV, 2, 5. IV, 8, 2. Πλάτ. Συμπ. 216 e : «εἰρωνευόμενος δὲ καὶ παίζων πάντα τὸν βίον πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διατελεῖ». Πρβλ. καὶ Ξενοφ. Ἀγησ. 8, 1 - 2.

2. Τούτου ἕνεκα αἱ συνήθειαι ἀπαιτήσεις παιδαγωγικῆς ἢ ψυχολογικῆς ἐν νεωτέρᾳ ἐννοίᾳ διαπραγματεύσεως εἶναι ξένα πρὸς τὴν πρόθεσιν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς παρουσίας μελέτης.

3. Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, Α' Βαρβαρικά. Ἀθήναι, 1938, σ. 137 κ.έ. Βλ. ὡσαύτως τὰ περὶ Πλάτωνος γνωστὰ γενικὰ ἔργα, ἰδίᾳ P. Friedländer, Platon, Α', σ. 130 κ.έ., W. Jaeger, Paideia, Γ', σ. 43 κ.έ., 328 κ.έ., 384. Τὸ βιβλίον τοῦ J. Huizinga, Homo ludens, γερμαν. ἔκδ. τρίτη, 1939, ἀποτελεῖ προσπάθειαν τοῦ συγγραφέως πρὸς ἀναγωγὴν παντὸς πολιτισμοῦ εἰς τὴν πρὸς τὸ παίξιν ὁρμὴν τοῦ ἀνθρώπου. L. Radermacher, Weinen und Lachen, Wien, 1947, σ. 87 κ.έ. E. Koller, Musse und musische Paideia I, Über die Musikaporetik in der aristotelischen Politik (ἐν τῷ περιοδ. «Museum Helveticum» τόμ. 13 (1956), τεύχ. 1). Ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ Koller εἶναι ἀξία λόγου καὶ βιβλιογραφικῶς τελειῶς ἐνημερωμένη. Τὴν ἐργασίαν τοῦ G. De Vries, Spel bij Platon. Amsterdam, 1949, δὲν εἶδον.

Τόσον ἡ «παιδιά», ὅσον καὶ ἡ «παιδεία» ὠνομάσθησαν παρὰ τὸ οὐσιαστικὸν «παῖς». Ἡ ἐτυμολογικὴ αὕτη προέλευσις ὑποσημαίνει τὴν συσχέτισιν ἀμφοτέρων τῶν ἐννοιῶν τούτων μὲ ἐνεργείας τοῦ παιδὸς καὶ ἐν γένει μὲ τὴν ζωὴν τοῦ ὑπὸ γένεσιν ἀνθρώπου, τῆς ὁποίας πρωταρχικὴ καὶ θεμελιώδης φάσις εἶναι αἱ ἐκδηλώσεις τῶν ἐνστίκτων, τῶν ὁρμῶν καὶ τοῦ θυμικοῦ αὐτοῦ. Εἰδικώτερον τὸ φαινόμενον τῆς παιδιᾶς συνδέεται, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ἀναλύοντες τὴν σχετικὴν πλατωνικὴν καὶ ἀριστοτελικὴν θεωρίαν, ἀρχῆθεν μὲ τὰς ἐλευθέρως καὶ ἀνευ σκοποῦ καὶ σχεδίου κινήσεις καὶ τὰς πρώτας ἀνάρθρους κραυγὰς τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ σύστοιχον φαινόμενον τῆς παιδείας ἐμφανίζεται, καθ' ἣν στιγμὴν ἀρχεται ἡ πρώτη ἑτεροκίνητος ἢ ἰδιοκίνητος προσπάθεια τοῦ παιδὸς, ὅπως δαμάσῃ τὰς ἐλευθέρως ταύτας ἐκδηλώσεις του καὶ συμμορφώσῃ αὐτὰς πρὸς πρότυπα, καὶ ὁ πρῶτος ἐθισμὸς αὐτοῦ εἰς χαλιναγώγησιν τῶν ὁρμῶν καὶ ἐνστίκτων του τῇ ὑψηλήσει καὶ ἐπιδράσει τῆς ὕλικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς τοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ βαθμηδὸν ἐμφανιζομένου παρὰ τῷ παιδί καὶ ὠριμάζοντος ὁρθοῦ Λόγου.

Κατὰ ταῦτα θὰ ἡδυνάμεθα τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς παιδιᾶς εἰς τὴν παιδείαν νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς κίνησιν ἀπὸ τῆς ἐξωλογικῆς ἢ προ-λογικῆς φάσεως τῆς ζωῆς πρὸς τὴν μετὰ Λόγου ἢ λογικὴν, ἂν δὲν ἠθέλομεν παρασυρθῆ εἰς τὴν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν, ὅτι πρόκειται χρονικὴ διαδοχὴ τῶν φαινομένων τούτων καὶ ὀριστικὴ ἀντικατάστασις τῆς παιδιᾶς ὑπὸ τῆς παιδείας· ἐνῶ ἀντιθέτως, εἰς τὴν πραγματικότητά, ὑπάρχει παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ διὰ βίου παραλληλία, ἀμοιβαία ἐπίδρασις, διασταύρωσις καὶ ἀδέλφωσις παιδιᾶς καὶ παιδείας. Τὰ ἀρχῆθεν καὶ κατ' ἐξοχὴν παιδικὰ φαινόμενα τῆς παιδιᾶς καὶ τῆς παιδείας παρακολουθοῦν ὑπὸ ποικίλας μορφᾶς τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τοῦ θανάτου, ὡς δημιουργικαὶ δυνάμεις τῆς ὅλης ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἀπεργαζόμεναι τὴν ἐνότητα καὶ σύνθεσιν τοῦ πολιτισμοῦ διὰ τῆς συνυφῆς ἐξωλογικῶν - θυμικῶν καὶ λογικῶν ἐκδηλώσεων καὶ διὰ τῆς πρὸς ἀλληλα τάσεως, ροπῆς καὶ ἐναλλαγῆς τοῦ παιγνιώδους καὶ τοῦ σπουδαίου, τοῦ κωμικοῦ καὶ τοῦ τραγικοῦ στοιχείου τοῦ βίου <sup>1</sup>.

Οὕτως, ἐνῶ τὰ ἐννοιολογικὰ ζεύγη : «παιδιά - παιδεία» ἢ «παίγνιον - σπουδὴ» ἢ «παίζειν - σπουδάζειν» παριστῶσι ζεύγη ἐξωτερικῶς ἀντιθέτων ἐννοιῶν, ἐσωτερικῶς ὅμως ἐκφράζουν τὴν ἐν ἐκάστῳ ζεύγει «μέθεξιν» τῆς μιᾶς ἐννοίας εἰς τὴν ἑτέραν. Τὸ παίζειν εἶναι χάριν τοῦ σπουδάζειν : «ἀνάπαυλα τῆς σπουδῆς γίνεται ἐνίοτε ἡ παιδιά» (Φιλήβ. 30 e, πρβλ. Νόμ. Β 653 c - d) καὶ τὸ σπουδάζειν χάριν τοῦ παίζειν : «τὰς σπουδὰς οἴονται δεῖν

1. Πρβλ. Πλάτ. Φιλήβ. 50 b : «τῇ τοῦ βίου συμπάσῃ τραγωδίᾳ καὶ κωμωδίᾳ». Πρβλ. Συμπ. 223 d, Ἴων. 534 b-c. Ἄλλως ἐν Πολιτ. Γ 395 a, 398 a, I 596 d-e. Πρβλ. καὶ Νόμ. Ζ 816 e κ.έ.

ἔνεκα τῶν παιδιῶν γίγνεσθαι» (Νόμ. Ζ 803 d). Ἡ παιδεία εἶναι ἀδελφὴ τῆς σπουδῆς: «ἐπομνύντας σπουδῇ τε ἅμα μὴ ἀμούσῳ καὶ τῇ τῆς σπουδῆς ἀδελφῇ παιδιᾷ» (Ἐπιστ. Ξ 323 d, Φαίδρ. 276 a).

Προσωποποιήσεις καὶ ἔμψυχος ἔκφρασις τοῦ συνδυασμοῦ παιδείας καὶ παιδείας-σπουδῆς, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς παιδείας εἰς τὴν σπουδὴν καὶ τὰνάπαλιν εἶναι συχνοτάτη καὶ πολλάκις δυσδιάκριτος καὶ ἀπατηλή, εἶναι ὁ «ἀεὶ προσπαίζων πρεσβύτης»<sup>1</sup> καὶ ἐν ταύτῳ κατ' ἐξοχὴν «παιδευτῆς»<sup>2</sup> Σωκράτης, χαρακτηριστικὴ δὲ καὶ γνησίᾳ μορφῇ λόγου «φιλοπαίσιμος» καὶ ταυτοχρόνως «σπουδαστικοῦ»<sup>3</sup> εἶναι ὁ σωκρατικὸς καὶ ὁ ἐκ τούτου προελθὼν πλατωνικὸς διάλογος<sup>4</sup>. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Σωκράτους ἤσκειτο διὰ τοῦ παιγνίου τῆς ἐρωτήσεως καὶ τῆς ἀπαντήσεως, τοῦ παιγνίου δὲ τούτου τὸ βίωμα ἔζησε βαθύτατα ὁ Πλάτων καὶ μέσῳ αὐτοῦ εἰσῆλθεν εἰς τὸν σωκρατικὸν κόσμον.

Ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ παιδευτικοῦ βιώματος τοῦ σωκρατικοῦ διαλεκτικοῦ παιγνίου, ὁ Πλάτων ἐνεβάθυνεν εἰς τὴν οὐσίαν τῆς παιδείας, τὸ δὲ πρόβλημα αὐτῆς καὶ γενικώτερον τοῦ παιγνιώδους στοιχείου τῆς ζωῆς παρηκολούθησε τὸν φιλόσοφον μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Τὸ ὑπὲρ τοῦ προβλήματος ἐνδιαφέρον τοῦ φιλοσόφου εἰς οὐδένα διάλογόν του εἶναι ζωηρότερον παρὰ εἰς τοὺς «Νόμους» του<sup>5</sup>, ἐνθα ἡ παιδεία ἐρευνᾶται καὶ θεωρεῖται ὑπὸ νέαν μορφήν. Συνεχίζει δὲ τὴν ἔρευναν τῆς παιδείας ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» καὶ τὰ «Πολιτικά» του.

1. Μενεξ. 235 c 6: «ἀεὶ σὺν προσπαίσεις, ὦ Σώκρατες, τοὺς ῥήτορας, 236 c: «ἀλλ' ἴσως μου καταγέλαση, ἂν σοι δόξω πρεσβύτης ὧν ἔτι παίζειν», Νόμ. Δ 712 b 2: «παῖδες πρεσβῦται», Μέν. 76 a, Παρμ. 137 a. Περὶ τοῦ διαλόγου «Μενεξένου» ὡς «μετὰ σπουδῆς παιγνίου» βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ «Μενεξένου» τοῦ Πλάτωνος (Ἀνατύπ. ἐκ τοῦ Ξ' τόμου τῆς Ἐπιστημ. Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης, 1947).

2. Αὐτὸς ὁ Σωκράτης δὲν ἐδέχετο τὸν χαρακτηρισμὸν του ὡς παιδευτοῦ, ὃν ἤξιουν δι' ἑαυτοὺς οἱ Σοφισταί: Πολιτ. Ξ 492 d, 493 c. Ἀπολ. Σωκρ. 19 d.

3. Πολιτ. Ε 452 e.

4. Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Ὁ παιδευτὴς διάλογος (Ἀνατύπ. ἐκ τοῦ περιοδ. «Πλάτων», 1954, τευχ. Α'). Ἀθῆναι.

5. Τὰ συναφῆ πρὸς τοὺς «Νόμους» ἐρμηνευτικὰ καὶ ἄλλα ἔργα βλ. εἰς τὸ διεξοδικὸν ἡμέτερον ἄρθρον «Πλάτωνος Νόμοι» ἐν τῷ Ἐγκυκλοπ. Λεξικῷ τοῦ «Ἡλίου». Ἰδίας μνείας ἀξία εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ G. Müller, Der Aufbau der Bücher II und VII in Platons Gesetzen. Weida in Thür., 1935. Βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Studien zu den Platonischen Nomoi (Zetemata, 3) München, 1951. Ο. Gigon, Das Einleitungsgespräch der Gesetze Platons (ἐν τῷ περιοδ. «Museum Helveticum», τόμ. 11 (1954), σ. 201 κ.έ.).

## Α'. ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΑΣ

Οἱ Ἕλληνες, ὅταν ἐνεβάθυναν φιλοσοφικῶς εἰς τὴν οὐσίαν τῆς παιδείας, προσέκρουσαν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τῆς ἐνότητος τῆς θεωρήσεως ἀμφοτέρων τῶν προβλημάτων τούτων τὸ ὅτι εἰς τὰ κατ' ἐξοχὴν πολιτικὰ καὶ παιδαγωγικὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος, τὴν «Πολιτείαν» καὶ τοὺς «Νόμους», ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν διερεύνησιν τῆς παιδείας, γίνεται καὶ ἡ ζήτησις τῆς οὐσίας τῆς παιδείας ἐν τῷ γενικωτέρῳ πλαισίῳ τοῦ ὑπὸ ἔρευναν βασικοῦ προβλήματος τῆς ἀνθρωπίνης πολιτικῆς κοινωνίας. Ἡ οὐσία τῆς πολιτείας εἶναι τὸ θεμελιῶδες πλατωνικὸν πρόβλημα, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἐκπορεύεται ἡ δίδυμος ζήτησις τῆς τε παιδείας καὶ τῆς παιδείας, ὡς ἀδελφῶν καὶ ἐν ταύτῳ ἰδιοτύπων μορφῶν τοῦ πολιτικοκοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Εἰδικώτερον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῆς παιδείας θὰ ἀφορηθῶμεν ἀπὸ τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος, διότι εἰς αὐτοὺς εὐρίσκομεν σχεδὸν ὠλοκληρωμένην τὴν ἔρευναν τῆς οὐσίας τῆς παιδείας, ἐντεταγμένην εἰς τὴν ζήτησιν τῆς οὐσίας τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιτηδευμάτων καθόλου.

Ἀνάγεται δὲ εἰς τὴν γενικὴν ταύτην ἔρευναν ὁ Πλάτων ἀπὸ τοῦ μερικωτέρου ζητήματος τῆς παιδευούσης «χορείας» (ὀρχήσεως καὶ ᾠδῆς) καὶ τοῦ ὀρθοῦ κριτηρίου τῆς ὑγιοῦς μουσικῆς. Ἐν Νόμων Β 667 b κ.έ. ἡ «παιδεία» ὑπάγεται εἰς τὰς ἐνεργείας ἐκεῖνας, τῶν ὁποίων ἡ ἀσκησις εἶναι συνυφασμένη μὲ κάποιαν τέρψιν, θέλγητρον, «χάριν». Καὶ εἰς ἄλλας μὲν ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τούτων ἡ παρεπομένη «χάρις» καὶ τέρψις εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν τὸ οὐσιῶδες καὶ σπουδαιότατον δι' αὐτάς, ἄλλων δὲ ἡ τέρψις καὶ τὸ θέλγητρον ἔγκειται εἰς τὴν «ὀρθότητα» ἢ τὴν ἀπ' αὐτῶν προερχομένην «ὠφέλειαν», ἅτινα εἶναι καὶ τὰ σπουδαιότατα γνωρίσματα καὶ κριτήρια τῆς ἀξίας τῶν ἐνεργειῶν τούτων.

Παραδείγματα ἐνεργειῶν τῆς δευτέρας κατηγορίας παραθέτει ὁ Πλάτων τὰ ἑξῆς :

Πρῶτον ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν διαίτης : Ἡ ἐκ τοῦ φαγητοῦ, τοῦ ποτοῦ καὶ τῆς τροφῆς ἐν γένει εὐχαρίστησις δὲν εἶναι, λέγει <sup>1</sup> ὁ Πλάτων, τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες γνώρισμα αὐτῶν, ἀλλ' ἡ ἀξία τῶν λαμβανομένων τροφῶν διὰ τὴν ὑγίειαν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸ ὑγιεινὸν δὲ καὶ τὸ ὠφέλιμον τούτων ἔγκειται κατὰ τὸν Πλάτωνα καὶ ἡ μετὰ τῆς λήψεως τῶν τροφῶν συνυφασμένη εὐχαρίστησις.

Ὡσαύτως ἡδονὴ καὶ χάρις παρακολουθεῖ καὶ τὴν «μάθησιν» <sup>2</sup>, τὴν

1. Νόμ. Β 667 b 8 κ.έ.

2. Νόμ. Β 667 c 5 κ.έ.

πρόσκτησιν γνώσεων, τὴν ἐπιστήμην. Καὶ εἰς αὐτὴν ὅμως τὸ κύριον δὲν εἶναι ἡ ἡδονή, ἀλλ' ἡ «ἀλήθεια» τῶν γινωσκομένων. Ἐκ τούτου καὶ μόνῃς ἐξαρτᾶται ἡ ὀρθότης καὶ ἡ ὠφέλεια, τὸ «εὖ» καὶ τὸ «καλῶς» τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου, εἰς τὴν ζήτησιν δὲ καὶ τὴν ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ εὕρεσιν τῆς ἀληθείας παρέπεται καὶ ἡ θέλγουσα χάρις τῆς ἐπιστήμης.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει, συνεχίζει ὁ Πλάτων αὐτόθι, καὶ διὰ τὴν «τῶν ὁμοίων ἐργασίαν»<sup>1</sup>, τὰ προϊόντα τῶν εἰκαστικῶν καὶ μιμητικῶν τεχνῶν, ἐν αἷς καὶ ἡ μουσική<sup>2</sup>. Καὶ εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἐνέργειαν παρέπεται μὲν ἡδονή, τὸ κύριον ὅμως καὶ βασικὸν χαρακτηριστικὸν αὐτῆς εἶναι ἡ «ὀρθότης» τῆς μιμήσεως, τοῦτέστιν ἡ κατὰ ποσὸν καὶ ποιὸν οὐσιαστικὴ ἀντιστοιχία, ἡ «ἰσότης», τοῦ ἔργου τῆς τέχνης, τοῦ ἀπεικασματος, πρὸς τὸ αἰσθητὸν ἢ ἰδεατὸν πρότυπον, οὗτος τοῦτο ἀποτελεῖ μίμησιν. Ὁ ὀρισμὸς οὗτος τῶν μιμητικῶν τεχνῶν ἐνταῦθα ἀποτελεῖ νέαν θεώρησιν τῆς οὐσίας των ἐν τοῖς «Νόμοις», ἀποκλίνουσαν τῆς περὶ μιμήσεως θεωρίας τοῦ Ι' βιβλίου τῆς «Πολιτείας». Ἐνῶ δηλαδὴ ἐν αὐτῷ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐκ μεταφυσικῶν λόγων ἡ μίμησις θεωρεῖται παιδιὰ, τείνουσα πρὸς ἡδονὴν μόνον, καὶ οὐχὶ σπουδὴ καὶ σημαίνει ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς ἀληθείας, εἰς τοὺς «Νόμους» ἡ μίμησις παρίσταται ὡς ζητούσα ὁμοιώματα καὶ δὴ καὶ ὀρθὰ ὁμοιώματα τῆς ἀληθείας, τείνει ἄρα, προσεγγίζει πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ὅπως διάφορος τῶν ἐνεργειῶν τούτων εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ φύσις τῆς «παιδιᾶς». Διότι τῆς παιδιᾶς, τοῦ παιγνίου, τὸ θέλητρον ἐγκείται εἰς τὴν ἔλλειψιν οἰασδῆποτε σκοπιμότητος. Τὰ ἔργα τῆς παιδιᾶς οὔτε τῆς ἀληθείας οὔτε τῆς ὠφελείας οὔτε τῆς ὀρθότητος ἢ ὁμοιότητος οὔτε σπουδαίου τινὸς καὶ ἀξιολόγου ζήτησις εἶναι οὔτε βλάβης πρόξενον, ἀλλὰ γίνονται μόνον ἕνεκα τοῦ συμπαρομένου στοιχείου τῆς τέρψεως, τῆς «χάριτος»<sup>3</sup>, ἣτις εἶναι καὶ διὰ τὸν παίζοντα καὶ διὰ τοὺς μεθ' ὧν παίζει ἢ τοὺς πρὸς οὓς στρέφει τὴν παιδιὰν αὐτάρκης καὶ ἀβλαβῆς ἡδονή, ἄνευ οὐδενὸς ἑτέρου ἐπακολουθήματος: «*ΑΘ. Οὐκοῦν ἡδονῇ κρίνοιτ' ἂν μόνον ἐκεῖνο ὀρθῶς, δὲ μήτε τινὰ ὠφελίαν μήτε ἀλήθειαν μήτε ὁμοιότητα ἀπεργαζόμενον παρέχεται, μηδ' αὖ γε βλάβην, ἀλλ' αὐτοῦ τούτου μόνον ἕνεκα γίγνοιτο τοῦ συμπαρομένου τοῖς ἄλλοις, τῆς χάριτος, ἣν δὴ κάλλιστά τις ὀνομάσαι ἂν ἡδονήν, ὅταν μηδὲν αὐτῇ τούτων ἐπακολουθῇ ; ΚΔ. Ἀβλαβῇ<sup>4</sup> λέγεις ἡδονὴν μόνον. ΑΘ. Ναί, καὶ παιδιὰν γε εἶναι τὴν αὐτὴν ταύτην λέγω τότε, ὅταν μήτε τι*

1. Νόμ. Β 667 c 9 κ.έ.

2. Νόμ. Β 668 a 6.

3. Πρβλ. καὶ τὰ ἐπίθετα «εὐχάριτος» διὰ τοὺς παίζοντας καὶ «οὐδαμῇ ἀχάριτος» διὰ τὴν παιδιὰν, κατωτέρω (Ε' κεφάλαιον) καὶ Σοφιστ. 234 b 1 : «χαριέστερον εἶδος».

4. Κατὰ τὸν Wilamowitz, Platon, I<sup>2</sup>, 635, ἐν Φιλήβ. 52 b, ἐνθα ὁ λόγος περὶ «καθαρῶν ἡδονῶν», ὁ Πλάτων παρέλιπε νὰ μνημονεύσῃ τὰς παιδιᾶς, ἐπειδὴ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀντίθεσιν : ἐπιστήμη - ἡδονή.

βλάβη μήτε ὠφελῆ σπουδῆς ἢ λόγου ἄξιον»<sup>1</sup>. Σύναψις παιδιᾶς καὶ ἡδονῆς ἐν Κριτίᾳ 115 b : «παιδιᾶς τε δε ἔνεκα ἡδονῆς τε γέγονε...», ἐν Νόμ. Α 635 b 5 κ.ἄ.

Πρέπει νὰ τονίσωμεν, ὅτι, ζητῶν ἐνταῦθα ὁ Πλάτων τὴν οὐσίαν τῆς παιδιᾶς, ἀνευρίσκει αὐτὴν εἰς τὸ αὐταρκες ἡδονικὸν στοιχεῖόν της, ὅπερ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐμφανὲς εἰς τὴν πρωταρχικὴν ἐκείνην καὶ ὑπὸ τῆς λαϊκῆς συνηθείας καὶ παραδόσεως καθιερωμένην μορφήν τῆς παιδιᾶς, ἣτις ἀντιτίθεται πρὸς τὴν «σπουδῆν» (σοβαρὰν ἐνέργειαν, σπουδαίαν ἀσχολίαν). Αὐτὴν τὴν μορφήν τῆς παιδιᾶς, ὡς τινος ἀντιθέτου τῆς σπουδῆς, ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ φιλόσοφος ἐνταῦθα. Εἰς τὸ τελευταῖον τμήμα τῆς μελέτης θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλας μορφὰς παιδιᾶς, μὴ ἔστερημένας μὲν τοῦ οὐσιώδους διὰ τὴν παιδιὰν συναισθηματικοῦ στοιχείου, ἐναλλασσομένας ὅμως ἢ συνεργαζομένας μετὰ σπουδαίων ἐνεργειῶν. Ἐνταῦθα πάντως ὁ Πλάτων προβάλλει, ὡς ἐκφραστικώτερον τῆς οὐσίας της μορφήν παιδιᾶς, τὴν ἀντίθετον τῆς σπουδῆς ἐνέργειαν, τὴν πλήρη χάριτος, τέρψεως καὶ ἀβλαβοῦς ἡδονῆς.

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τοιοῦτου καθορισμοῦ τῆς οὐσίας τῆς παιδιᾶς, ὁ Πλάτων ὑπάγει ὑπ' αὐτὴν εἰς ἄλλους διαλόγους του καὶ πολλὰ προϊόντα τῶν μιμητικῶν τεχνῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλῶν γενικῶς<sup>2</sup> ἀνωτέρω, ὡς εἶδομεν, καθώρισεν οὐσιαστικὸν γνώρισμα αὐτῶν τὴν «ὀρθότητα» ἢ «ἰσότητα» τῆς μιμήσεως. Οὕτω κατὰ τὸν «Πολιτικὸν» διὰ τοῦ γενικοῦ ὀνόματος τοῦ «παιγνίου» πρέπει νὰ προσαγορεύωνται καὶ ὅσα προϊόντα τῆς μουσικῆς καὶ τῶν μιμητικῶν ἐν γένει τεχνῶν εἶναι «πρὸς τὰς ἡδονὰς μόνον ἡμῶν ἀπειργασμένα»<sup>3</sup>. Εἰς ταῦτα δὲ τὰ πρὸς ἡδονὴν μόνον τείνοντα μιμήματα «ἐν ὄνομα ἅπασι πρόψει προσαγορευθέν' οὐ γὰρ σπουδῆς οὐδὲν αὐτῶν χάριν, ἀλλὰ παιδιᾶς ἔνεκα πάντα δρᾶται».

Τὴν ὑπὸ τὴν παιδιὰν ὑπαγωγὴν τῶν ἀπεικασμάτων καὶ μιμημάτων ἐν γένει ἀπαντῶμεν κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν «Πολιτείαν» καὶ τὴν «Ἐπινομίδα». Ὡς γνωστόν, εἰς τὸ Ι' βιβλίον τῆς «Πολιτείας» (595 c – 608 c) ἀναλαμβάνεται ἐκ νέου ὁ κατὰ τῶν μιμητικῶν τεχνῶν πόλεμος τοῦ Β' καὶ Γ' βιβλίου, ὁ ἐν αὐτοῖς ἐκ παιδαγωγικῶν λόγων ἀφορμηθεὶς, ἀναλαμβάνεται δὲ σφοδρότερος, γενικώτερος<sup>4</sup> καὶ μὲ ἀπόλυτον κατηγορηματικότητα, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς

1. Νόμ. Β 667 d 9 κ.ἄ. Περὶ. Ξενοφ. Κύρ. Παιδ. ΙΙ, 2, 12 : «οἱ δὲ μηχανώμενοι γέλωτα τοῖς συνοῦσι μήτε ἐπὶ τῶν αὐτῶν κέρδει μήτ' ἐπὶ ζημίᾳ τῶν ἀκούοντων μήτε ἐπὶ βλάβῃ μηδεμιᾷ, πῶς οὐχ οὗτοι ἀστῆτοι ἂν καὶ εὐχάριτες δικαιότερον ὀνομάζοιντο μᾶλλον ἢ ἀλαζόνες ;»

2. Νόμ. Β 667 c 9 κ.ἄ.

3. Πολιτικ. 288 c.

4. Περὶ. Πολιτ. Ι 602 b 9, 603 a 11, b 4 : «φαύλη ἄρα φαύλω συγγιγνομένη φαῦλα γεννᾷ ἢ μιμητική... Πότερον, ἦν δ' ἐγώ, ἢ κατὰ τὴν ὄψιν μόνον ἢ καὶ κατὰ τὴν ἀκοήν, ἦν δὴ ποίησιν ὀνομάζομεν ; εἰκός γ' ἔφη καὶ ταύτην».

νέας μεταφυσικής θεμελιώσεως τῆς θεωρίας τῆς μιμήσεως. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοῦ Ι' βιβλίου, τὸ προϊόν τῆς μιμητικῆς τέχνης (εἴτε ποιήσεως εἴτε μουσικῆς εἴτε χορείας εἴτε ζωγραφικῆς ἢ ἄλλης καλῆς τέχνης) εἶναι «τρίτον ἀπὸ τῆς ἀληθείας», καταλαμβάνει δηλαδή, ἀπὸ ὀντολογικῆς ἐπόψεως ἀξιολογούμενον, τὴν τρίτην θέσιν, μετὰ τὴν ἰδέαν, ἣτις εἶναι τὸ ὄντως ὄν, ἀληθές καὶ πρῶτον τῇ τάξει, καὶ τὸ αἰσθητὸν ὄν, ὅπερ ἔρχεται δεύτερον, ὡς ἀπείκασμα τοῦ ὄντος. Ἡ μουσική, ἡ ποίησις καὶ ἡ τέχνη τάσσεται τρίτη<sup>1</sup>, ὡς οὔσα μίμησις τοῦ ἀπείκασματος τοῦ ὄντος, ἦτοι μίμησις τοῦ αἰσθητοῦ: «τὸν μιμητικὸν μηδὲν εἰδέναι ἄξιον λόγου περὶ ὧν μιμεῖται, ἀλλ' εἶναι παιδιάν τινα καὶ οὐ σπουδὴν τὴν μίμησιν»<sup>2</sup>. Ἐν Πολιτ. Ι 607 a ἐκτίθενται οἱ κίνδυνοι τῆς πολιτείας ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ παραδοχῆς τῆς πρὸς ἡδονὴν ποιητικῆς καὶ μουσικῆς, τῆς «ἡδυσμένης Μούσης ἐν μέλεσιν ἢ ἔπεσιν», ἣτις δὲν εἶναι σπουδὴ, ἀλλὰ «μιμητικὴ παιδιὰ οὐδαμῇ σπουδαία» κατὰ τὴν Ἐπινομίδα (975 d).

Ἀπέναντι τῆς κατηγορηματικῆς καὶ γενικῆς σχεδὸν<sup>3</sup> ταύτης ἐν τῷ Ι' βιβλίῳ τῆς «Πολιτείας» κατακρίσεως τῆς μιμητικῆς τέχνης καθόλου, ὡς παιδιᾶς, τεινούσης μόνον πρὸς τὴν ἡδονὴν καὶ «οὐδὲν ἄξιον λόγου εἰδυίας περὶ ὧν μιμεῖται», τὸ Γ' βιβλίον τῆς «Πολιτείας» εἶναι συντηρητικώτερον· περιορίζει τὴν κατάκρισιν εἰς ὠρισμένας μορφὰς μιμήσεως<sup>4</sup>. Τοῦ λόγου ὄντος ἐν αὐτῷ περὶ μουσικῆς παιδείας, γίνεται παιδευτικὴ ἀξιολόγησις τῶν ρυθμῶν, ἁρμονιῶν καὶ λοιπῶν ἐν γένει προϊόντων τῆς μουσικῆς μιμήσεως: «μετὰ Δάμωνος βουλευσόμεθα, τίνες τε ἀνελευθερίας καὶ ὑβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας πρέπουσαι βάσεις καὶ τίνας τοῖς ἐναντίοις λειπτέον ρυθμούς»<sup>5</sup>. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς ἠθικὰ καὶ παιδευτικὰ κριτήρια, γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῶν ἐχόντων ἠθοπλαστικὴν καὶ παιδαγωγικὴν ἀξίαν μουσικῶν προϊόντων, ἔργων σπουδῆς ἀφ' ἑνός<sup>6</sup>, καὶ τῶν ἀπλῶς «ἡδέων τοῖς πολλοῖς»<sup>7</sup> ἐπι-

1. Πολιτ. Ι 596 d κ.έ., 597 e 3: «τὸν τοῦ τρίτου ἄρα γεννήματος ἀπὸ τῆς φύσεως μιμητὴν καλεῖς; πάνν μὲν οὖν ἔφη», e 7: «τρίτος τις ἀπὸ... τῆς ἀληθείας πεφυκῶς (ὁ μιμητής)».

2. Πολιτ. Ι 602 b 7 κ.έ.

3. Ἐν Πολιτ. Ι 607 a τῆς γενικῆς ταύτης κατακρίσεως ἐξαιροῦνται μόνον «ὑμνοὶ θεοῖς καὶ ἐγκώμια τοῖς ἀγαθοῖς». Πρβλ. καὶ Νόμ. Ζ 801 e κ.έ.

4. Πρβλ. Πολιτ. Γ 401 d 5 κ.έ. Ὁρθῶς ὁ Ε. Koller (ἔ.ἀν., σ. 8) τονίζει τὴν ἐν τῇ «Πολιτεία» διττὴν ἀξιολόγησιν τῆς μουσικῆς παιδείας καὶ τὴν ἐν τῷ προκειμένῳ διαφορὰν μεταξὺ τοῦ Β' καὶ Γ' βιβλίου ἀφ' ἑνός καὶ τοῦ Ι' ἀφ' ἑτέρου.

5. Πολιτ. Γ 400 b κ.έ.

6. Πολιτ. Γ 398 b κ.έ., 401 c, 402 a 5, d 8 κ.έ., 403 a: «ὁ δὲ ὁρθὸς ἔρως πέφυκε κοσμοῦ τε καὶ καλοῦ σωφρόνως τε καὶ μουσικῶς ἐρᾶν», 403 c 6, Η 549 b 6: «λόγου... μουσικῆ κερραμένου· δε μόνος ἐγγενόμενος σωτήρ ἀρετῆς διὰ βίου ἐνοικεῖ τῷ ἔχοντι», Ι 607 e: «κερδανοῦμεν... εἰάν (ἡ μίμησις) μὴ μόνον ἡδέεα φανῆ, ἀλλὰ καὶ ὠφελίμη».

7. Πολιτ. Γ 387 b 3. Πρβλ. Νόμ. Ζ 802 d 2: «κοινὴ καὶ γλυκεῖα Μούσα», Ἀριστοτ. Πολιτ. VIII, 5, 1340 a 2: «δεῖ μὴ μόνον τῆς κοινῆς ἡδονῆς μετέχειν ἀπ' αὐτῆς,



τευγμάτων τῆς μουσικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς μιμήσεως ἀφ' ἑτέρου, ἅτινα εἶναι παιδιαί<sup>1</sup>.

Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν γενικὴν καὶ βασικὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς ἀβλαβοῦς ἡδονῆς ὡς οὐσιαστικοῦ στοιχείου τῆς παιδιᾶς.

Ἄς ἴδωμεν τώρα τὴν περὶ παιδιᾶς θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς αὕτη ἐκτίθεται εἰς τὰ «Πολιτικά» καὶ τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» αὐτοῦ.

Εἰς τὸν περὶ παιδιᾶς λόγον τῶν «Πολιτικῶν» του, ὁ Ἀριστοτέλης ἀφορμᾶται, ὁμοίως πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἐκ τοῦ προβλήματος τῆς μουσικῆς. Τὸ πρόβλημα, ἢ «ἀπορία», ἐνταῦθα<sup>2</sup> εἶναι : «τίνα ἔχει δύναμιν ἢ μουσικῆ» καὶ «τίνος δεῖ χάριν μετέχειν αὐτῆς», καὶ δὴ καί, ἂν ἡ μουσικὴ ἔχει τὴν δύναμιν «παιδείας» ἢ «παιδιᾶς» ἢ «διαγωγῆς»<sup>3</sup> (καλῆς<sup>4</sup> καὶ εὐαρέστου ἐνασχολήσεως καὶ διαβιώσεως κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς). Ἐντεῦθεν ὁ περὶ παιδιᾶς λόγος τοῦ Ἀριστοτέλους.

Καὶ ὁ Σταγίριτης φιλόσοφος ἐκδέχεται, ὁμοίως πρὸς τὸν Πλάτωνα, τὸ στοιχεῖον τῆς «ἡδείας ἀναπαύσεως» καὶ ἀβλαβοῦς ἡδονῆς<sup>5</sup>, ὡς σύμφυτον μὲ τὴν παιδιάν : «ἢ τε γὰρ παιδιὰ χάριν ἀναπαύσεώς ἐστι, τὴν δ' ἀνάπαισιν ἀναγκαῖον ἢ δεῖ εἶναι (τῆς γὰρ διὰ τῶν πόνων λύπης ἰατρεία τίς ἐστιν)»<sup>6</sup>. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ ἐργασία ἀπαιτεῖ κόπον καὶ ἐντασιν δυνάμεων, τονίζει προηγουμένως<sup>7</sup> ὁ φιλόσοφος, ὁ κοπιᾶζων ἔχει ἀνάγκην ἀναπαύσεως, χάριν αὐτῆς δὲ ὑπάρχει ἢ παιδιὰ : «καὶ μᾶλλον ἐν ταῖς ἀσχολίαις χρηστέον ταῖς παιδιαῖς (ὁ γὰρ πόνων δεῖται τῆς ἀναπαύσεως, ἢ δὲ παιδιὰ χάριν ἀναπαύσεώς ἐστιν· τὸ δ' ἀσχολεῖν συμβάλνει μετὰ πόνου καὶ συντονίας), διὰ τοῦτο δεῖ παιδιᾶς εἰσάγεσθαι καιροφυλακοῦντας τὴν χρῆσιν, ὡς προσάγοντας φαρμακείας χάριν· ἄνεσις γὰρ ἢ τοιαύτη κίνησις τῆς ψυχῆς, καὶ διὰ τὴν ἡδονὴν ἀνάπαισιν».

Ὅσα ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ἐνταῦθα περὶ τῆς ἐναλλαγῆς ἐπιπόνου ἐργασίας καὶ ἡδείας διὰ τῶν παιδιῶν ἀναπαύσεως, ὑπομιμνήσκουν παραπλησίως γνώμας τοῦ Πλάτωνος. Οὕτως ἐν Φιλήβ. 30e λέγεται : «ἀνάπαιλα ... τῆς σπουδῆς γίννεται ἐνίοτε ἢ παιδιὰ». Ὡσαύτως περὶ τῆς προσκαιροῦ διακοπῆς τῶν μόχθων καὶ πόνων τοῦ καθ' ἡμέραν βίου διὰ τῶν ἑορτῶν ἔλαβον πρό-

ῆς ἔχουσι πάντες αἴσθησιν... ἀλλ' ὁρᾶν εἴ πῃ καὶ πρὸς τὸ ἦθος συντελεῖ καὶ πρὸς τὴν ψυχὴν».

1. Πολιτ. Γ 896 e 2.

2. Ἀριστοτ. Πολιτ. VIII, 1339 a 14 κ.έ.

3. Ἀριστοτ. Πολιτ. 1339 b 12 κ.έ.

4. Ἀριστοτ. Πολιτ. 1339 b 17 κ.έ.

5. Ἀριστοτ. Πολιτ. 1339 b 25 κ.έ. : «ὅσα γὰρ ἀβλαβῆ τῶν ἡδέων οὐ μόνον ἀφαιρῶνται πρὸς τὸ τέλος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀνάπαισιν».

6. Ἀριστοτ. Πολιτ. 1339 b 15 κ.έ.

7. Ἀριστοτ. Πολιτ. 1337 b 37 κ.έ.

νοϊαν οἱ θεοὶ κατὰ τὴν ῥῆσιν τῶν Νόμων Β 653 c 9 κ.έ.: «*θεοὶ δὲ οἰκτιραντες τὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπίπονον πεφυκὸς γένος, ἀναπαύλας τε αὐτοῖς τῶν πόνων ἐτάξαντο τὰς τῶν ἑορτῶν ἀμοιβὰς τοῖς θεοῖς...*». Τὸν παιδιώδη<sup>1</sup> χαρακτῆρα τῶν ἑορτῶν θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω· ἔν γε τῷ παρόντι ἀρκούμεθα εἰς τὴν ἐν τῷ «Φαίδρω» (276 b) σύναψιν: «*παιδιάς τε καὶ ἑορτῆς χάριν*»<sup>2</sup>. Ἔτι χαρακτηριστικώτερον ἐν τῷ προκειμένῳ εἶναι τὸ κατωτέρω χωρίον τοῦ «Τιμαίου» (59 c-d), εἰς τὸ ὁποῖον μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς παιδιᾶς συνάπτεται τῆς τε ἀναπαύσεως καὶ τῆς ἡδονῆς τὸ στοιχεῖον. Ἐνταῦθα ὡς ἐναλλαγὴ ἐπιπόνου σπουδῆς καὶ ἡδείας παιδιᾶς χαρακτηρίζεται ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ λόγου περὶ τῆς οὐσίας εἰς τὸν λόγον περὶ τῆς γενέσεως: «*ἦν, ὅταν τις ἀναπαύσεως ἕνεκα τοὺς περὶ τῶν ὄντων ἀεὶ καταθέμενος λόγους, τοὺς γενέσεως περὶ διαθεώμενος εἰκότως ἀμετάκλητον ἡδονὴν κτᾶται, μέτριον ἂν ἐν τῷ βίῳ παιδιᾶν καὶ φρόνιμον ποιοῖτο*».

Καὶ εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλεῖ περὶ «*ἡδαιῶν παιδιῶν*»<sup>3</sup>. Συμφωνῶν δὲ πρὸς τὸν Πλάτωνα, ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν παιδιῶν, ὑπάγει αὐτὰς εἰς τὰς ἐνεργείας τὰς «*δι' ἑαυτὰς αἰρετάς*», ἐννοῶν διὰ τούτου, ὅτι οἱ ἄνθρωποι τρέπονται πρὸς τὰς παιδιᾶς, ἀποβλέποντες καὶ ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἀπ' αὐτῶν ἀμεσον ἡδονὴν καὶ τέρψιν, οὐχὶ δὲ εἰς ἄλλα ἀπώτερα ὠφελήματα: «*οὐ γὰρ δι' ἕτερα αὐτὰς (τὰς παιδιᾶς) αἰροῦνται*»<sup>4</sup>.

Πρέπει νὰ γίνῃ ἐνταῦθα μία ἐπιβαλλομένη φυλοκρίνησις τῆς κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη διαφορᾶς μεταξὺ «*παιδιᾶς*» ἀφ' ἑνὸς καὶ «*διαγωγῆς ἐν τῇ σχολῇ*» ἀφ' ἑτέρου<sup>5</sup>, ἰδίᾳ δὲ μεταξὺ ἡδονῆς, συνοδευούσης τὴν παιδιᾶν (παιδιώδους ἡδονῆς) ἀφ' ἑνός, καὶ ἡδονῆς ἀφ' ἑτέρου, παρεπομένης εἰς τὴν διαγωγὴν κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς (ἡδονῆς τοῦ σχολάζειν). Καὶ τὴν μὲν ἐκ τῆς παιδιᾶς ἡδονὴν κατ' Ἀριστοτέλη εἶδομεν ἤδη ἄνωτέρω· εἴπομεν, ὅτι ἡ παιδιᾶ εἶναι ἡδεῖα διακοπὴ τῆς ἀσχολίας, ἥτις εἶναι πλήρης κόπων καὶ ἐντάσεως δυνάμεων· ἡ παιδιᾶ ἀπεργάζεται χαλάρωσιν τῆς ἐντάσεως, εἶναι ἄνεσις, ἡδεῖα ἰατρεία τῶν πόνων. Ἐξ ἄλλου περὶ τῆς σχολῆς ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ τὰ

1. Τὸ ἐπίθετον «παιδιώδης», παρὰ τὸ οὐσιαστικὸν «παιδιά», μεταχειριζόμεθα ἐνταῦθα καὶ κατωτέρω ἐν τῇ ἐννοίᾳ: «ὁ τῆς παιδιᾶς, ὁ ἴδιος τῇ παιδιᾷ ἢ ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὴν παιδιάν», οὐχὶ δὲ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ «παιδαριώδης».

2. Πρβλ. καὶ Ἐπινομ. 980 a 9: «*παιδιᾷ καλῇ χρωμένῳ καὶ τιμῶντι θεοὺς*» καὶ 980 b 4: «*θεοὺς προσπαίσαντι*». Ἐν Φαίδρ. 258 e διάκρισις τῶν καθαρῶν ἡδονῶν τοῦ πνεύματος ἀπὸ τῶν σωματικῶν ἡδονῶν, ὧν γνώρισμα εἶναι τὸ ὅτι διαδέχονται προηγηθεῖσαν λύπην: «*προλυπηθῆναι*» (258 e 3).

3. Ἠθικ. Νικομ. X 1176 b 9.

4. Ἠθικ. Νικομ. 1176 b 9 - 10.

5. Ὡσαύτως διακριτέον μεταξὺ «*διαγωγῆς ἐν τῇ σχολῇ*» καὶ «*διαγωγῆς ἐν τῇ ἀναπαύσει μετὰ παιδιᾶς*» (Ἠθ. Νικομ. IV, 8, 1127 b 33 κ.έ.) ἢ ἀπλῶς «*παιδιᾶς*».

ἔξις : «τὸ σχολάζειν ἔχειν αὐτὸ δοκεῖ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὸ ζῆν μακαρίως» (Πολιτ. VIII, 3, 1338 a 1 κ.έ.). Ἡ ἐκ τοῦ σχολάζειν δηλαδή ἡδονὴ εἶναι ἰδιαιτέρα· εἶναι ἄνωτέρας ποιότητος ἡδονή, παρακολούθημα τῆς εὐδαιμονίας καὶ μορφὴ μακαριότητος. Δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ διὰ πάντας : «ταύτην μέντοι τὴν ἡδονὴν οὐκέτι τὴν αὐτὴν τιθέασιν, ἀλλὰ καθ' ἑαυτοὺς ἕκαστος καὶ τὴν ἕξιν τὴν αὐτῶν, ὁ δ' ἄριστος τὴν ἀρίστην καὶ τὴν ἀπὸ τῶν καλλίστων» (Αὐτόθ. 1338 a 7 κ.έ.).

Παρὰ τὴν διαφορὰν<sup>1</sup> ταύτην, αἱ παιδιαὶ καὶ αἱ ἐν τῇ σχολῇ διαγωγαὶ ἔχουν κοινὸν τὸ γνῶρισμα τῆς αὐταρκείας καὶ τοῦ δι' ἑαυτὰς αἵρετοῦ. Ἡ αὐτάρκεια δὲ αὕτη τῶν παιδιῶν χαρακτηρίζει κατὰ τὸν Ἄριστοτέλη καὶ τὰς σχετικὰς μὲ αὐτὰς γνώσεις, τὴν συναφῆ πρὸς τὰς παιδιὰς μάθησιν, ὡς καὶ ὅλα ἐν γένει τὰ παιδεύματα (ἐν οἷς καὶ ἡ μουσικὴ), τὰ σχετικὰ μὲ τὸ εὐχάριστον πέρασμα τοῦ χρόνου κατὰ τὰς ὥρας τῆς «σχολῆς», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς «ἀναγκαίας» (δηλ. τὰς ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐπιβαλλομένης) καὶ «σπουδαίας» μαθήσεις τὰς συναφεῖς πρὸς τὴν «ἀσχολίαν» : «ὥστε φανερόν, ὅτι δεῖ καὶ πρὸς τὴν ἐν τῇ διαγωγῇ σχολὴν μανθάνειν ἅττα καὶ παιδεύεσθαι, καὶ ταῦτα μὲν τὰ παιδεύματα καὶ ταύτας τὰς μαθήσεις ἑαυτῶν εἶναι χάριν, τὰς δὲ πρὸς τὴν ἀσχολίαν ὡς ἀναγκαίας καὶ χάριν ἄλλων»<sup>2</sup>. Τὸ γνῶρισμα τοῦτο τῆς αὐταρκείας τῆς ἐκ τῆς παιδιᾶς ἡδονῆς καὶ τοῦ καθ' ἑαυτὴν αἵρετοῦ αὐτῆς, ἔξω καὶ πέρα οἵασδήποτε ἀνάγκης, σκοπιμότητος καὶ χρησιμότητος, εἶναι ὁ κυριώτερος συνεκτικὸς δεσμὸς τῆς παιδιᾶς μὲ τὴν παιδείαν, εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ὁποίας ἀναφέρεται καὶ ἡ ἀπόφανσις τοῦ Ἄριστοτέλους : «ὅτι μὲν τοίνυν ἔστι παιδεία τις, ἣν οὐχ ὡς χρησίμην παιδευτέον τοὺς υἱεῖς οὐδ' ὡς ἀναγκαίαν, ἀλλ' ὡς ἐλευθέριον καὶ καλήν, φανερόν ἐστιν»<sup>3</sup>. Τὸν κοινὸν τοῦτον παιδευτικόν, «ἀνθρωπιστικόν» θὰ ἐλέγομεν, χαρακτηῖρα τῆς οὕτω νοουμένης παιδιᾶς καὶ παιδείας δὲν ἔχει κατὰ τὸν Ἄριστοτέλη ἡ συνήθης ἐκμάθησις τῶν γραμμάτων, ἡ ἀποβλέπουσα εἰς τὴν χρησιμότητα αὐτῶν διὰ τὴν ζωὴν : «οὐδ' ὡς χρήσιμον, ὥσπερ τὰ γράμματα πρὸς χρηματισμὸν καὶ πρὸς οἰκονομίαν καὶ πρὸς μάθησιν καὶ πρὸς πολιτικὰς πράξεις πολλάς»<sup>4</sup>.

Ποιούμενος ὁμοῦς ὁ Ἄριστοτέλης γενικωτέραν ἠθικὴν ἀξιολόγησιν τῆς παιδιᾶς, χαράσσει εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ εἰρημένα ἔργα του, μὲ ἀπόλυτον σαφήνειαν καὶ συνέπειαν, τὰ ἀξιολογικὰ ὄρια τῆς αὐταρκείας καὶ αὐτοτελείας τῆς ἐκ τῶν παιδιῶν ἡδονῆς. Δὲν πρέπει δηλαδή κατὰ τὸν Ἄριστοτέλη ἡ ἐκ τῶν

1. Ὁ Ε. Koller (ἐν.ἀν. σ. 30) διακρίνει τὰ δύο ταῦτα εἶδη ἡδονῶν διὰ τῶν ὄρων : φυσιολογικὴ ἡδονὴ (physiologische Lust) προκειμένου περὶ τῆς παιδιώδους ἡδονῆς, καὶ εὐδαιμονικὴ ἡδονὴ (eudaimonistische Lust) περὶ τῆς ἡδονῆς τῆς σχολῆς.

2. Πολιτικ. VIII, 3, 1338 a 9 κ.έ.

3. Πολιτικ. VIII, 3, 1338 a 30 κ.έ.

4. Πολιτικ. 1338 a 15 κ.έ. Πρβλ. Πλάτ. Νόμ. Α 644 a.

παιδιῶν ἀβλαβῆς ἡδονῆ καὶ πρόσκαιρος τέρψις νὰ θεωρῆται «τέλος» τοῦ βίου, τελικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς, ὡς νομίζουν συνήθως οἱ πολλοί. Κατ' αὐτὸν «τέλος» εἶναι μόνον ἢ ἐκ τοῦ κατ' ἀρετὴν ζῆν εὐδαιμονία : «συμβέβηκε δὲ τοῖς ἀνθρώποις ποιεῖσθαι τὰς παιδιὰς τέλος»<sup>1</sup>. Αὐστηρότερον γίνεται εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια»<sup>2</sup> ἡ διαστολὴ μεταξὺ ἀληθοῦς τελικοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ πρόσκαιρου ἢ ἐνδιαμέσου σκοποῦ τῆς ἀνθρωπίνης ἀσχολίας ἢ σχολῆς ἀφ' ἑτέρου : «ἐκάστω δ' ἢ κατὰ τὴν οἰκείαν ἕξιν αἰρετωτάτη ἐνέργεια, καὶ τῷ σπουδαίῳ<sup>3</sup> δὴ ἢ κατὰ τὴν ἀρετὴν. οὐκ ἐν παιδιᾷ ἄρα ἡ εὐδαιμονία· καὶ γὰρ ἄτοπον τὸ τέλος εἶναι παιδιάν, καὶ πραγματεύεσθαι καὶ κακοπαθεῖν τὸν βίον ἅπαντα τοῦ παίζειν χάριν. ἅπαντα γὰρ ὡς εἰπεῖν ἐτέρου ἕνεκα αἰρούμεθα πλὴν τῆς εὐδαιμονίας· τέλος γὰρ αὕτη. σπουδάζειν δὲ καὶ πονεῖν παιδιᾷς χάριν ἡλίθιον φαίνεται καὶ λίαν παιδικόν. παίζειν δ' ὅπως σπουδάζῃ, κατ' Ἀνάχαρσιν, ὀρθῶς ἔχειν δοκεῖ· ἀναπαύσει γὰρ ἔοικεν ἡ παιδιᾷ, ἀδυνατοῦντες δὲ συνεχῶς πονεῖν ἀναπαύσεως δέονται».

Συνοψίζοντες παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ περὶ τῆς οὐσίας τῆς παιδιᾷς γενικὴ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους συμπέτουν εἰς τὰ ἐξῆς οὐσιώδη καὶ κύρια γνωρίσματα αὐτῆς :

Ἡ παιδιὰ εἶναι «ἐνέργεια» καθ' ἑαυτὴν καὶ δι' ἑαυτὴν αἰρετὴ, γινόμενη ἐλευθέρως, ἄνευ τινὸς καταναγκασμοῦ καὶ ἄνευ σκοπιμότητος καὶ ἐπιδιώξεως ὠφελείας ἢ χρησιμότητος, ἐν διακοπῇ τῆς «ἀσχολίας» (τῆς καθ' ἡμέραν συνήθους σοβαρᾶς ἐργασίας). Ἀποτελοῦσα ἡ παιδιὰ ἀνάπαυλαν ἀπὸ τῶν κόπων τῆς ἀσχολίας, εἶναι συνδεδεμένη μὲ παρεπομένην αὐτάρκη καὶ ἀβλαβῆ ἡδονήν, τέρψιν, θέλγητρον, «χάριν».

Αἱ περὶ παιδιᾷς ἀντιλήψεις τῶν δύο φιλοσόφων παρουσιάζουν τὰς ἐξῆς διαφορὰς ἀπ' ἀλλήλων :

Ὁ Ἀριστοτέλης, ἂν καὶ χαρακτηρίζει ρητῶς ὡς «δι' ἑαυτὰς αἰρετὰς» τὰς παιδιὰς, φυλοκρινῶν περαιτέρω τὸ γνώρισμα τῆς αὐταρκειᾶς τῆς ἐκ τῆς παιδιᾷς ἡδονῆς, τονίζει, ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἀπόλυτον, διὰ νὰ δεῖξη τὴν ἀδυναμίαν τῆς παιδιᾷς, ὅπως καταστῆ τελικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς. «Τέλος τοῦ βίου», κατὰ τὸν Σταγίριτον φιλόσοφον, εἶναι μόνον ἢ ἐκ τοῦ κατ' ἀρετὴν ζῆν εὐδαιμονία. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ παιδιὰ ἀποτελεῖ ἀνάπαυσιν ἀπὸ τῆς συνήθους ἐνεργείας καὶ ἀσχολίας, τὰ ἦτο ἄτοπον, λέγει, νὰ δεχθῶμεν τὴν πρόσκαιρον ἀνάπαυσιν τῆς παιδιᾷς ὡς σκοπὸν καὶ τέλος τοῦ τακτικοῦ καὶ συνήθους ἔργου τῆς «ἀσχολίας». Τὸ σπουδάζειν καὶ κοπιάζειν χάριν τῆς παιδιᾷς φαίνεται, συνεχίζει ὁ Ἀριστοτέλης, ἡλίθιον καὶ λίαν παιδικόν.

Διὰ τῆς ἐπικρίσεως τῆς παιδικότητος, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριστοτέλης

1. Πολιτικ. 1339 b 31 κ.έ.

2. X, 6, 1176 b 26 κ.έ.

3. Τὰς περὶ «σπουδῆς» καὶ «σπουδαίου» γνώμας τοῦ Ἀριστοτέλους βλ. κατωτέρω.

στρέφει κατά τῆς τελευταίας περὶ παιδιᾶς ἀντιλήψεως, μᾶς μεταφέρει οὗτος εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἀφειτηρίαν τῆς παιδιᾶς, ἥτοι τὴν ζωὴν τοῦ παιδός, ἐξ ἧς βοηθούμεθα εἰς τὴν γενετικὴν κατανόησιν τῆς παιδιᾶς καὶ τῆς συσχετίσεως αὐτῆς μὲ τὴν παιδείαν, περὶ ὧν ὁ λόγος εἰς τὸ ἐπόμενον τμῆμα τῆς μελέτης.

Περισσότερον τοῦ Ἀριστοτέλους ἐξαίρει, καθ' ἃ εἶδομεν, ὁ Πλάτων, ὡς κύρια καὶ οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς παιδιᾶς, τὴν αὐτάρκειαν τῆς παιδιώδους τέρψεως καὶ τὴν ἔλλειψιν οἰασδῆποτε σκοπιμότητος παρὰ τῆ παιδιᾶ, γνωρίσματα, ἅτινα ὠνομάσαμεν ἀνωτέρω «ἀνθρωπιστικά» καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι κοινὰ εἰς τε τὴν παιδιᾶν καὶ τὴν ἀληθῆ (τὴν μὴ ἐπαγγελματικὴν) παιδείαν. Ἐκ τῆς θεμελιώδους αὐτῆς περὶ παιδιᾶς ἀντιλήψεως τοῦ Πλάτωνος ἐξηγοῦνται ὅλαι αἱ ἀνώτεραι μορφαὶ τοῦ παίξιν, περὶ ὧν θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τῆς παρουσίας μελέτης, καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς παιδιᾶς ὡς ἀδελφῆς τῆς σπουδῆς ἐν τῷ ε' Ἐπιστολῆ (323 d).

Γενικῶς παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν περὶ παιδιᾶς ἀντιλήψεων τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι οὗτος ἀντιπροσωπεύει τὴν κατὰ παράδοσιν καὶ λαϊκωτέραν ἐκδοχὴν τῆς «παιδιᾶς», πρὸς ἣν ἀντιθέτει αὐστηρῶς τὴν «σπουδῆν», ἐνῶ ὁ Πλάτων ἐκφράζει μίαν πνευματικωτέραν καὶ ποιητικωτέραν περὶ παιδιᾶς ἀντίληψιν. Ὁ περὶ παιδιᾶς λόγος τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι θετικιστικὸς, εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς παιδιᾶς τοῦ Πλάτωνος ὁ λόγος εἶναι ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ποίησις αὐτῆς<sup>1</sup>. Ὁ Πλάτων εἶναι ὁ πλάστης τοῦ «μύθου» τῆς παιδιᾶς ὡς εὐτραπέλου καὶ σώφρονος τέρψεως τῆς ζωῆς τοῦ μύθου τῆς ἐλευθερίου ἀνέσεως καὶ τῆς παιδιώδους «σχολῆς», ἡ ὁποία κουφίζει καὶ πτερώνει τὴν βαρεῖαν σπουδὴν καὶ σοβαρότητα τῆς ἀσχολίας. Κατὰ τὸν πλατωνικὸν τοῦτον μῦθον τὸ παίξιν ζωογονεῖ καὶ παρατείνει τὴν παιδικότητα, ἐξουδετεροῦν τὴν συνοφρύωσιν<sup>2</sup> τῆς σπουδῆς καὶ τὴν παγερότητα καὶ ἀκαμψίαν τοῦ γήρατος. Ὁ Πλάτων προσέτι ὑψωσε

1. Ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία τῆς παιδιᾶς ἀποτελεῖ τὴν κατακλειδα τῆς παρουσίας μελέτης. Κατὰ τὸν Huizinga (μν. ἔρ., σ. 45 κ.έ.) τὸ παίγνιον δύναται νὰ ὀρισθῆ ὡς ἑξῆς: «Spiel ist eine freiwillige Handlung oder Beschäftigung, die innerhalb gewisser festgesetzter Grenzen von Zeit und Raum nach freiwillig angenommenen, aber unbedingt bindenden Regeln verrichtet wird, ihr Ziel in sich selber hat und begleitet wird von einem Gefühl der Spannung und Freude und einem Bewusstsein des «Andersseins» als das «gewöhnliche» Leben». Ὁ ὀρισμὸς οὗτος στηρίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης πλατωνικῆς καὶ ἀριστοτελικῆς θεωρίας τῆς παιδιᾶς.

2. Πρβλ. Εὐριπ. Ἀλκήστ. 800 κ.έ. :

«ὄντας δὲ θνητοὺς θνητὰ καὶ φρονεῖν χρεῶν»  
ὡς τοῖς γε σεμνοῖς καὶ συνωφρυνόμενοις  
ἅπασιν ἐστιν, ὡς γ' ἐμοὶ χρῆσθαι κριτῆ,  
οὐ βλος ἀληθῶς ὁ βλος, ἀλλὰ συμφορὰ».

τὴν ἔννοιαν τοῦ παιγνίου μέχρι τῶν ὑψίστων περιοχῶν τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ ἐνέβαλεν εἰς αὐτὸ πνοὴν γνησίας θρησκευτικότητος.

Β'. ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΑΣ, Ο ΠΑΙΔΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ - ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΠΑΙΔΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ «ΝΟΜΟΥΣ» ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ὁ παιδικὸς καὶ ὁ παιδευτικὸς-ἀνθρωπιστικὸς χαρακτήρ τῆς παιδιᾶς, οἱ ὁποῖοι ἀνέκυψαν κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν γενικὴν διερεύνησιν τῆς οὐσίας αὐτῆς, εἶναι τὰ κυριώτερα σημεῖα ἐπαφῆς τῆς παιδιᾶς μετὰ τὴν παιδείαν. Προβαίνομεν νῦν εἰς τὴν βαθυτέραν ἐξέτασιν τῶν δύο τούτων χαρακτηριστικῶν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὁ πρωταρχικὸς παιδικὸς χαρακτήρ τῆς παιδιᾶς φωτίζεται ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴν ἀφετηρίαν αὐτῆς, ὡς ἀρχῆθεν παιδικῆς ἐνεργείας ἡδείας. Δύο εἶναι, λέγει ὁ Πλάτων, τὰ πρῶτα καὶ θεμελιώδη συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου, ἐμφανιζόμενα ἀπὸ τῆς εἰσόδου του εἰς τὴν ζωὴν : ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη<sup>1</sup>. Μὲ ἀμφοτέρωτα τὰ συναισθήματα ταῦτα συνδέεται τόσον ἡ παιδιὰ, ὅσον καὶ ἡ παιδεία<sup>2</sup>, ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς αὐτῶν :

«...ἀρχὴ<sup>3</sup> μὲν τῆς παιδιᾶς τὸ κατὰ φύσιν πηδᾶν εἰθίσθαι πᾶν ζῶον, τὸ δὲ ἀνθρώπινον, ὡς ἔφαμεν<sup>4</sup>, αἰσθησὶν λαβὸν τοῦ ῥυθμοῦ ἐγέννησέν τε ὄρχησιν καὶ ἔτεκεν, τοῦ δὲ μέλους ὑπομιμνήσκοντος καὶ ἐγείροντος τὸν ῥυθμόν, κοινωθέντ' ἀλλήλοις χορείαν καὶ παιδιὰν ἔτεκέτην».

Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Πλάτωνος ἡ παιδιὰ ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν πρὸς κίνησιν ὁρμὴν παντὸς ἐν γένει ζῴου, ἀπεργαζομένην διακοπὴν τῆς ἡσυχίας τοῦ τε σώματος καὶ τῆς φωνῆς αὐτοῦ. Ἡ κίνησις αὕτη κυρίως προσιδιάζει εἰς τὰ νέα τὴν ἡλικίαν ζῶα : «τὸ νέον ἅπαν... τοῖς τε σώμασι καὶ ταῖς φωναῖς ἡσυχίαν ἄγειν οὐ δύνασθαι, κινεῖσθαι δὲ ἀεὶ ζητεῖν καὶ φθέγγεσθαι, τὰ μὲν ἀλλόμενα καὶ σκιρτῶντα, ὅλον ὄρχούμενα μεθ' ἡδονῆς καὶ προσπαίζοντα, τὰ δὲ φθεγγόμενα πάσας φωνάς»<sup>5</sup>. Ὁ λόγος ἐνταῦθα, ὡς καὶ εἰς τὸ προηγούμενον χωρίον, εἶναι τὸ πρῶτον γενικὸς, περὶ πάντων τῶν

1. Νόμ. Β 653 a 5 : «λέγω τοίνυν τῶν παίδων παιδικὴν εἶναι πρώτην αἰσθησὶν ἡδονὴν καὶ λύπην».

2. Ἀριστ. Ἠθικ. Νικομ. Χ, 1, 1172 a 20 κ.έ. «διὸ παιδεύουσι τοὺς νέους οὐκ αἰζοντες ἡδονὴν καὶ λύπην».

3. Νόμ. Β 673 c 9. Ἀρχόμεθα ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου, ἀποτελοῦντος ἀνακεφαλαίωσιν τῶν συναφῶν γνωμῶν τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ Β' βιβλίῳ τῶν «Νόμων».

4. Αὐτ. 653 d 7 κ.έ., 664 e 3 κ.έ., 672 b κ.έ. Ἑρμηνείαν τούτων βλ. κατωτέρω.

5. Νόμ. Β 653 d 7 κ.έ. Περβλ. καὶ Ζ 791 e, Ἀριστοτ. Πολιτ. VIII, 6, 1340b 29 : «οὐ γὰρ δύναται τὸ νέον ἡσυχάζειν».